

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΣΤΥΡΙΔΩΝΟΣ
ΛΑΜΠΡΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1935

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΤΩΝ
ΣΤΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΑΜΠΡΟΥ

Η ΕΙΜΑΡΜΕΝΗ ΕΝ ΤΩ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

Τοῦ Πλήθωνος ἡ ἐκπρεπεστάτη φυσιογνωμία δὲν διέλαθε τὸν πολυσχιδῆ κάλαμον τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, τὸ δ' ὄνομα τοῦ φιλοσόφου τοῦ Μυστρᾶ πλειστάκις ἀπαντᾷ κατ' ὄλον τὸ ἔργον τοῦ σοφοῦ βυζαντινολόγου, κυρίως δ' ἐν ταῖς περὶ Πελοποννήσου πραγματείαις αὐτοῦ. Πρὸς ἀπόδοσιν ὄθεν τιμῆς εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ἐπιστήμονος ἄς μοι ἐπιτραπῆ νὰ ἐπιληφθῶ, ἐν συντόμῳ, τοῦ προβλήματος τοῦ προσορισμοῦ τῶν ὄντων κατὰ Πλήθωνα καὶ συγκεκριμένως νὰ σταθμίσω, ὅσον ἔνεστι ἀντικειμενικώτερον, τὴν σημασίαν ἣν προσέλαβεν ἐν τῷ ὀλικῷ αὐτοῦ συστήματι, ἀπὸ τε φιλοσοφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἡ περὶ εἰμαρμένης δοξασία, ὡς αὕτη κυρίως ἐξηνέχθη ἐν τῷ Β' βιβλίῳ, κεφαλαίῳ ΣΤ' τῆς τῶν Νόμων συγγραφῆς¹.

Οὐδένα μελετητὴν, μηδὲ τὸν ἐπιπολαιότερον, δύναται νὰ διαφύγῃ ὁ κύριος χαρακτήρ τῆς πληθωνίου φιλοσοφίας, ὁ ἄκρατος δηλονότι θεοκεντρισμός, καθ' ὃν τὸ σύμπαν δουλικῶς ὑποτάσσεται τῇ ἀπολυταρχικῇ ἡγεμονίᾳ τοῦ παντοκράτορος Διός. Σπανίως τῷ ὄντι ἤθελέ τις ἀνεύρει, τὴν σειρὰν ἀνατρέχων τῶν κατὰ καιροῦς φιλοσόφων, ἔκφρασιν τοσοῦτον ἀπότομον καὶ διατύπωσιν ἐντονωτέραν τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς δίψης ἐνότητος ὑφ' ἧς κατατρύχεται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ὅταν στραφῆ πρὸς τὸ μεταφυσικὸν πρόβλημα τῆς συστάσεως τοῦ Σύμπαντος.

Τὸ περὶ εἰμαρμένης κεφάλαιον τὸ ὁποῖον, ὡς πᾶσιν γνωστόν, πολὺ πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν Νόμων ἰδὸν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος προωρίζετο ὄχι μόνον νὰ βολιδοσκοπήσῃ ἀλλὰ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν τότε κοινὴν γνώμην, ἀποτελεῖ, κατ' ἐμέ, τὸν ἐγκέφαλον τοῦ συγκροτήματος τῶν πληθωνικῶν ἰδεῶν. Κατὰ τοῦτο, ὁ Ζεὺς, ὄχι μόνον θυθμίζει ὡς ἀνωτέρα καὶ ἀπωτέρα τις πρόνοια τὴν φυσικὴν ἀνέλιξιν τῶν ὄντων, ἀλλ' εἰς βίαν καὶ ἀνάγκην μετασχηματιζόμενος, ἐντὸς ἀδυσωπήτου κλοιοῦ περισφίγγει τὴν πραγματικότητα, τὰ πάντα διοικῶν δυνάμει νόμων ἀπαρεγκλίτων καὶ τὰ πάντα ἀνελίσσων, ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων πρὸ αἰώνων καταρτισθέντων. Ἀπὸ καθαρῶς φιλοσοφικῆς ἐπόψεως ἐξετάζοντες τὸ ζήτημα δέον νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡ ἄμεσος βᾶσις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστήριξεν ὁ Πλήθων τὰς περὶ εἰμαρμένης δοξασίας αὐτοῦ, ὑπῆρξεν οὐχὶ ἡ μεθοδολογικὴ, ἡ ἠθικὴ, ἡ μεταφυσικὴ ἀνάγκη, ὡς αἱ θεωρίαι αὗται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀκριβῶς διετυπώθησαν², ἀλλ' ἡ ἰδέα, εἰς ἣν διαλεκτικῶς κατέληξε, τῆς θείας προογνώσεως.

¹ C. Alexandre Πλήθωνος νόμων συγγραφῆς τὰ σωζόμενα. Paris, 1858, σελ. 64—78. Ἡ Ἑλληνικὴ Πατρολογία τοῦ Migne ἀνεδημοσίευσεν ἀποσπάσματα τινὰ τοῦ Περὶ νόμων, ἐξ ὧν καὶ τὸ περὶ εἰμαρμένης κεφάλαιον, εἰς δ' παραπέμπω (CLX, 961—964).

² Πρβλ. Εὐαγ. Παπανούτσου. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 20 (1921) 276-348.

Διερωτώμενος εἰ «ὥρισται τε καὶ εἴμαρται ἅπαντα τὰ μέλλοντα ἢ ἔστιν ἃ οὐδ' ὥρισται αὐτῶν» ἅπαντ' καταφατικῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι ἄνευ εἴμαρμένης πρόγνωσις εὐκρινῆς καὶ σταθερὰ τῶν μελλόντων θὰ ἦτο ἀδύνατος παρὰ τῷ Θεῷ¹, ἐν τούτῃ δὲ περιπτώσει πρόνοια δὲν θὰ ὑπῆρχε². Ἄλλ' οἱ θεοὶ προγινώσκοντες τὰ μέλλοντα γινώσκουσιν οὐχὶ διαθέσει παθητικῇ ἀλλ' αἰτία καὶ διαθέσει ἐνεργητικῇ ἅτε αἴτιοι τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὄντων³. Ἄρα τὰ πάντα εὐκρινῶς καὶ λεπτομερῶς προσχεδιάσθησαν ἐν τῇ δημιουργικῇ διανοίᾳ τοῦ θεοῦ, εἶναι δ' ἀδύνατον ἄλλως νὰ ἔχωσιν ἐν τῷ χρόνῳ, συνελπῶς καὶ κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἢ εἴμαρμένη ἐπιβάλλεται.

Εἰς τὴν φαινομενικῶς ἀκαταμάχητον ταύτην λογικὴν Ματθαῖος ὁ Καμαριώτης ἀντιτάσσει τὸ ἄπλοῦν ὄντως ἐπιχείρημα ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς γονίμου τοῦ Γεμιστοῦ φαντασίας ἐκκολαφθεὶς θεὸς δὲν εἶναι Θεὸς καθότι, ὡς τοιοῦτος, ὄφρηνε νὰ εἶναι ἀπειρος κατὰ τε τὸ εἶναι καὶ τὰς ιδιότητας⁴. Καὶ πράγματι αὐτοὶ οὗτοι οἱ λόγοι οἱ ἐπιβάλλοντες τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἐπιβάλλουσιν ἐν τῷ ἅμα καὶ τὴν ἀπειρίαν αὐτοῦ καὶ ἀννηθοῦσιν ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ πάντα λόγον, καὶ ἐνῶ καὶ αὐτὸς ὁ Πλήθων ἀποκαλεῖ τὸν Δία «αὐτοόντα, αὐτοέν, ὑπερμέγαν» καὶ «ἀσυμβλήτου ὑπεροχῆς» κτλ.⁵ ἐν τῷ περὶ εἴμαρμένης κεφαλαίῳ ἀποδίδει αὐτῷ γνῶσιν κατὰ πάντα πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου παραβλητὴν.

Παρακατιῶν ὁ Πλήθων προτείνει ἑαυτῷ διπλῆν τινα ἔνστασιν πηγάζουσαν ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ⁶. Καὶ ἀπαντῶν παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν προϋποτίθησι τὴν ἀποτίναξιν πάσης ἀρχῆς ἀλλὰ μόνον τὴν ὑπαρξίν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄρχοντος καὶ ἀρχομένου· τὸ ἄρχον ὅμως, προσθέτει, τὸ φρονοῦν δηλονότι, τυγχάνει καὶ τοῦτο ἀρχόμενον, τοῦτο μὲν διότι πολλάκις ὑπόκειται τῇ ἐπιδράσει τοῦ ἔξωθεν κόσμου, τοῦτο δὲ διότι καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς αὐτοῦ δραστηκότητος ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἐκ τοῦ Θεοῦ⁷. Ἡ ἐλευθερία ὅθεν τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται οὐχὶ ἐν τῷ μὴ ἄρχεσθαι «ἀλλ' ἐν τῷ μὴ κωλύεσθαι τινα ζῆν ὡς βούλεται», ἐπειδὴ δὲ ἐπιθυμεῖ «πᾶς τις πράττειν τε εὖ καὶ εὐδαιμονεῖν» ἔπεται ὅτι μόνον οἱ ἐνάρετοι εἰσὶν ἐλεύθεροι, οἱ δὲ κακοὶ ἀκόντως κακοὶ καὶ συνάμα δοῦλοι⁸. Ἐν τούτοις ἡ κόλασις ἢ ἐπιβαλλομένη τοῖς ὀπωσδήποτε ἁμαρτάνουσι δέον νὰ μὴ ἐκλαμβάνηται ὡς κοινή τις τοῦ θεοῦ ἐκδίκησις, ἀλλ' ὡς σωτηριῶδες φάρμακον τὴν ἐπαναφορὰν ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν εἰς δοιλείαν διὰ τῆς κακίας παραπεσόντων⁹.

¹ Ἑλλ. Πατρ. CLX, 961 B, 962 B.

² Αὐτόθι 961 C, 962 C.

³ Αὐτόθι 962 CD.

⁴ Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου Λόγοι δύο πρὸς Πλήθωνα περὶ Εἴμαρμένης. Ἔκδοσις ὑπὸ H. S. Reimarus, Lugduni Batavorum 1721, σελ. 44, 78...

⁵ Πβλ. Εὐχὰς εἰς τὸν θεὸν Δία. Alexandre σελ. 170...

⁶ Ἑλλ. Πατρ. CLX 963 A B.

⁷ Αὐτόθι 963 C.

⁸ Αὐτόθι 964 B.

⁹ Αὐτόθι 964 CD.

Εἶναι τελείως περιττὸν ἰδιαίτερος νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὰς ἐλαττωματικὰς ἐπόψεις τῶν θεωριῶν τούτων, καθ' ὅς διὰ σειρᾶς διαλεκτικῶν ἀκροτήτων καταλήγει ὁ νοῦς εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ οὐσιωδεστεροῦ χαρίσματος τῆς ἀνθρωπίνης ὄντοτος καὶ ὑπὸ τῆς καθημερινῆς πείρας διαπιστουμένου, τῆς ἐλευθερίας, καὶ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς θείας δικαιοσύνης, διότι ὡς ὁ Καμαριώτης εὐστόχως παρατηρεῖ ἀναιρῶν τὰ περὶ κολάσεως τῶν ἀκόντως κακῶν ¹, καὶ λογικώτερον καὶ δικαιότερον θὰ ἦτο, ἀφοῦ πάντων ὁ Ζεὺς ἐξηυσιάζει, «ἢ τὸ ἀκούσιον ἀνελεῖν κακὸν ὃ αὐτοὺς παρασκευάζει κακύνεσθαι ἢ μὴ ἀνθρώπους κολάζειν ἑξαμαρτάνοντας ἄκοντας». Ὅχι μόνον παράδοξον ὄντως τυγχάνει νὰ ἐμφανίζωνται οἱ θεοὶ «καθ' εἰμαρμένην τὴν ἀνάγκην ἐπάγοντες καὶ καθ' εἰμαρμένην κολάζοντες ²» ἀλλὰ καὶ λίαν ἀσύμφωνον πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα καὶ γράμμα τοῦ πληθωνικοῦ συστήματος, ὅπερ οὐδαμῶς συμπαθεῖ τῷ δυαδισμῷ ³, τὸν δὲ δαίμονα εἰς περιοπὴν ἀνάγει θείας καὶ φιλανθρώπου δυνάμεως ⁴. Διότι ἂν ἀληθεύῃ ὅτι τὸ πᾶν ὑπέκει τῇ εἰμαρμένῃ καὶ οἱ μὲν θεοὶ αἰτιοὶ εἰσι «τῶν δυνατῶν βελτίστων ⁵» οἱ δὲ δαίμονες ὑποκινηταὶ τοῦ ἀγαθοῦ, δυσεξήγητος ἀποβαίνει ἡ ὑπόστασις τοῦ κακοῦ.

Παρὰ ταῦτα καὶ παρ' ὅτι ἡ ἀρνησις τῆς ἐλευθερίας συνεπάγεται «τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν τυχῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς σκοτεινὰς βουλὰς τῆς εἰμαρμένης», δυνατόν αἴσθημα αἰσιοδοξίας φαίνεται διῆκον δι' ὅλου τοῦ συστήματος καὶ ἀσφαλῶς δυνάμεθα ν' ἀποδεχθῶμεν ὅτι τοῦ Πλήθωνος αἱ ἐλπίδες ἐπὶ τῆς περὶ εἰμαρμένης δοξασίας αὐτοῦ κυρίως ἐστηρίχθησαν, διότι ναὶ μὲν θυσιάζεται ἡ αὐτονομία τῆς βουλήσεως, ἀλλ' ὅμως σώζεται ὁ ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἐγκαταλείπεται εἰς τὰς σκοτεινὰς βουλὰς τῆς εἰμαρμένης, ἀλλ' εἰς τὰς πανσόφους προθέσεις ἀνατίθεται τῆς παναγάθου Προνοίας. Ἐπὶ τῇ προϋποθέσει τῆς καθ' εἰμαρμένην ἐξελίξεως τῶν ὄντων αἴρεται πράγματι, ὡς προσηκόντως σημειοῖ ὁ Καμαριώτης ⁶, πᾶσα καὶ οἰαδήποτε πρόνοια, ὅλως τοῦναντίον ὅμως φρονεῖ ὁ Πλήθων· «κινδυνεύουσι γάρ, λέγει, οἱ τὴν περὶ τῶν ἐσομένων ἀνάγκην τε καὶ εἰμαρμένην ἀναιροῦντες καὶ τῆς προνοίας ὅλως τῶν τῆδε ἐκβάλλειν τοὺς θεοὺς...» ⁷, ἡ δὲ ἀπόλυτος ἐξάρτησις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς θείας προνοίας ἢ εἰμαρμένης ⁸ ἐνέχει, κατ' αὐτόν, καὶ τὸ ἐξῆς διπλοῦν πλεονέκτημα ὅτι ὁ μὲν κόσμος, ὑπὸ σοφοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἀγόμενος κυβερ-

¹ Μ. Καμαριώτου, πρὸς Πλήθωνα, περὶ Εἰμαρμένης σελ. 194.

² Αὐτόθι σελ. 198 - 200.

³ Τὴν θεωρίαν ἐννοῶ, τὴν ὑπ' ἐνίων παρ' ἀρχαίους πρεσβευθεῖσαν, καθ' ἣν διπλῆ ἀναγνωρίζεται ἡ τοῦ ὄντος ἀρχή, ἡ μὲν ἀγαθή, ἡ δὲ πονηρά.

⁴ C. Alexandre. Νόμων συγγραφή. Α'. ε'. σελ. 52, Γ'. λδ'. σελ. 138, λε'. ὕμνος ἐς δαίμονα σελ. 214. Ἐκ τῆς διασαφήσεως τῶν ἐν τοῖς Ζωροάστρου λογίοις, σελ. 177. Πρὸς καὶ πίνακα περιεχομένων τοῦ περὶ νόμων. Β'. ιθ'. ὡς οὐ πονηροὶ οἱ δαίμονες εἰσιν. κ'. ἔλεγχοι τῶν κατὰ διαιμόνων διαβολῶν.

⁵ Ἑλλ. Πατρ. CLX, 961 C.

⁶ Μ. Καμαριώτου πρὸς Πλήθωνα, σελ. 54 - 56.

⁷ Ἑλλ. Πατρ. CLX, 961 C.

⁸ Ὑπάρχει ἐν τῷ πίνακι περιεχομένων τοῦ περὶ νόμων ὑπόδειξις ἰδίου κεφαλαίου περὶ προνοίας (Β' δ' περὶ προνοίας θεῶν), οὗτινος τὸ θέμα δυστυχῶς δὲν διεσώθη. Πάντως εἰμαρμένη καὶ πρόνοια κατὰ Πλήθωνα ἀλληλοεξαρτῶνται.

νήτου, κατὰ πάντα εἰς τὸ βέλτιον ἀποσκοποῦντος, εἶναι τελείως ἐξησφαλισμένος κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῆς ἐλευθέρας καὶ ἰδιοτρόπου βουλήσεως, ὃ δὲ ἄνθρωπος ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν εὐρισκόμενος τοῦ Θεοῦ καὶ στερεῶς, οὕτως εἰπεῖν, ἐχόμενος αὐτοῦ κατὰ τὴν θέλησιν καὶ τὴν πράξιν, μετὰ βεβαιότητος δύναται ν' ἀποβλέψη εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ θεοποίησιν αὐτοῦ. Ἡ μοιρολατρεία περὶ ἧς δογματίζει ὁ φιλόσοφος ἐμφανίζεται οὕτως οὐχὶ ὑπὸ τὴν παθητικὴν αὐτῆς ἔποψιν, τὴν πρόξενον ὀκνηρίας, χαινώσεως καὶ ἀπελπισίας, ἀλλ' ὡς ἐλπίς καὶ ἐμπιστοσύνη ἀπόλυτος εἰς τὴν ἀγαθὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ὡς συνένωσις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἐν τῇ ἐπιδιώξει κοινοῦ σκοποῦ.

Ἡ δοξασία αὕτη τοῦ Πλήθωνος περὶ εἰμαρμένης ἔχει καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἔποψιν, περὶ ἧς ὀλίγα διαλαμβάνω.

Μόνον ἐπιτολαίως ἐξεταζόμενος δύναται ὁ Πλήθων νὰ ἐκληρωθῆ ὡς φυσιογνωμία ἀντιεθνικὴ ἢ καὶ ἀπλῶς διεθνῆς, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἀπαρνηθεὶς «τὴν πατριὸν πίστιν» ἐξεστράπη πρὸς φιλοσοφικὰ συστήματα ἀπάδοντα τῷ χριστιανισμῷ καὶ πρὸς δοξασίας ἀλλοτρίας, ἃς εἶχον πρεσβεύσει οἱ κατὰ καιροὺς συλλογισταὶ τῆς ὑψηλίου, οἱ Βραχμᾶναι, οἱ Μάγοι τῶν Περσῶν, ὁ Ζωροάστρης καὶ οἱ λοιποὶ. Ὑπῆρξε μὲν, τῇ ἀληθείᾳ, ἄσπονδος ἐχθρὸς τῶν χριστιανῶν, οἷς περιφρονητικῶς ἀπεκάλει σοφιστὰς, ἑλληνικωτάτη ὅμως κατὰ πάντα τυγχάνει ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἄτε ἀρυσθεῖσα τὰς κεφαλαιώδεις αὐτῆς ἰδέας οὐχὶ ἐκ τοῦ Ζωροάστρου, οὕτινος «οὐδὲ βιβλίους ἐνέτυχε», κατὰ τὴν ἔκφρασιν αὐτοῦ τοῦ Σχολαρίου¹, ἀλλ' ἐκ τῶν συγγράμματων τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων πάσης ἐποχῆς, ἐν οἷς πρωτοστατοῦσιν ὁ Πρόκλος καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός².

Διάφοροι καὶ παντοειδεῖς εἰκασίαι ὑπὸ πολλῶν ἐξηνέχθησαν, φιλοδοξήσασαι ἀντικειμενικῶς ν' ἀποφανθῶσι περὶ τῶν αἰτίων τῆς «τροπῆς» καὶ τῆς «ἐξαρνήσεως» τοῦ Πλήθωνος καὶ εἶναι μὲν δυσχερές, ἐλλείπει πηγῶν, νὰ προσδιορισθῆ κατ' ἀκρίβειαν ἡ ἐπίδρασις τοῦ δυσσεβοῦς ἐκείνου Ἑλισσαίου τοῦ οἰκοτρόφου τῆς αὐλῆς τῶν Σουλτάνων³, ἢ τῶν ἀκμαζουσῶν τότε μουσουλμανικῶν συναδελφοτήτων⁴, ἢ καθόλου ὅμως πολιτεία τοῦ Γεμιστοῦ καὶ μάλιστα αἱ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν δεσπότην Θεόδωρον περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Πελοποννήσου ἀναφοραί, ἐν αἷς διαφαίνονται τάσεις ἐθνικιστικαὶ ἐφάμιλλοι τῶν κατὰ τόπους ἐπικρατουσῶν σήμερον, ἀψευδῶς μαρτυροῦσι περὶ τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρωτος. Πιθανώτερον δὲ καθόλου τυγχάνει, ἂν ὄχι βέβαιον, ὅτι ἡ πρὸς τὴν χώραν

¹ Ἑλλ. Πατρ. CLX 639 B.

² Αὐτόθι 639 CD. Πρβλ. ὁμοίως John Wilson Taylor. *Georgius Gemistus Pletho's Criticism of Plato and Aristotle*, Menasha, Wis. 1921 σελ. 32-35 καὶ 96-98.

³ Ἑλλ. Πατρ. XLX 639 B.

⁴ Πρβλ. F. Taeschner. *Georgios Gemistos Plethon, Ein Beitrag zur Frage der Übertragung von islamischen Geistesgut nach dem Abendlande*, *Der Islam*, 18 (1929) 236-243 — καὶ *Georgios Gemistos Plethon, Ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance*, *Byz. Neugr. Jahrbuch*, 8 (1930) 100-113.

ἄκρατος ἀγάπη ὑπῆρξε τὸ ἐλατήριον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ ἔργου¹.

Πλήν, ὅπως δὴ ποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποστασίας τοῦ Πλήθωνος ζήτημα, ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι δύο τινὰ ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ οὐχὶ ἄσχετα πρὸς τὸ περὶ εἰμαρμένης δόγμα· ἢ ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως θλιβερὰ κατάστασις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ ἢ παντελῆς ἔλλειψις ἀληθοῦς θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐν τῇ ἀρχούσῃ τάξει καὶ τῷ ἀνωτέρῳ κλήρῳ. Σημειωτέον δ' ὅτι τὰ δύο ταῦτα, ἐν τῷ πνεύματι τοῦλάχιστον τοῦ Πλήθωνος, εἰσὶν ἀλληλένδετα ὡς αἰτίον καὶ αἰτιατόν, τὴν δ' ἀβηλιότητα τῶν κοινῶν πραγμάτων ῥητῶς ἀποδίδει ὁ Γεμιστὸς εἰς τὴν ἔλλειψιν ἢ μᾶλλον τὴν καπήλειαν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ δὴ τοῦ πρὸς τὴν θείαν πρόνοιαν σεβασμοῦ.

Περαιῶν τὴν «πρὸς τὸ ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ δόγματος βιβλίον» ἀπάντησιν αὐτοῦ², πικρῶς μέμφεται τοὺς τότε ἐκκλησιαστικούς ἀρχηγούς «οἷς δοκεῖ, κἂν εἰ εὐσεβέστερά ἐστι τὰ γε πάτρια ἡμῖν, ἀλλ' ὅμως τὰ Λατίνων πρὸ αὐτῶν αἰρετέα, διὰ τὸ ταῦτα καὶ τοῖς πράγμασι λυσιτελήσειν τι δοκεῖν», ὅπερ «οὐδὲν ἄλλο δοκεῖ βούλεσθαι ἢ μὴ νομίζειν τοὺς ταῦτα ἀξιούντας τὸν θεὸν τῶν ἀνθρωπίνων προνοεῖν³». Ἀλλὰ καὶ ἑτέραν ἀπόδειξιν προβάλλει τῆς τοιαύτης ἀσεβείας, τὴν παντελῆ αὐτῶν ἀμεριμνησίαν πρὸς ἐξιλέωσιν τοῦ Θεοῦ «ἐκ πολλοῦ ἡμῖν κακῶς τῶν πραγμάτων φερομένων». Καὶ προβαίνει ὁ Πλήθων εἰς λυπηρὰς συγκρίσεις· φθίνομεν ἡμεῖς οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἡμῶν (οἱ Τοῦρκοι δηλονότι) ἀπ' ἐναντίας ὁσημέραι κρατύνονται, «δῆλοι γάρ εἰσιν οἱ πολλοὶ ἐκείνων τὴν τοῦ τὸν θεὸν τῶν ἀνθρωπίνων προνοεῖν δόξαν πολὺ τῶν ἡμετέρων βεβαιότεραν ἔχοντες ἐν ταῖς ψυχαῖς». «Βεβαιότεραν» γνωρίζομεν πράγματι καὶ δὲν ἀγνοεῖ ὁ Πλήθων, ὅτι παρὰ μουσουλμάνοις ἢ περὶ προνοίας ἢ μᾶλλον εἰμαρμένης δοξασία εἰς δόγμα ἀνάγεται πρῶτιστον. Καταλήγων δ' ὁ φιλόσοφος τονίζει τὴν σπουδαιότητα, ἣν προσάπτει τῷ περὶ προνοίας καὶ εἰμαρμένης δόγματι, «οὐ γὰρ ἐν τοῖς περὶ ὀλίγου ἀξίων τὸ δόγμα ἀλλ' ὅσον ἢ ἐριστᾶναι ἡμᾶς τὸν θεὸν τῇ ἡμῶν αὐτῶν ἀρχῇ ἢ ἐκβάλλειν· οὐκ οὐκ ἀπεικότως τοὺς ἐκβάλλοντας ἂν αὐτὸν τῆς σφῶν ἀρχῆς καὶ φθίνειν ἔῃ, οὐ πάνυ τοι συλλαμβάνων ἔς τὸ σώζεσθαι⁴».

Ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι ἢ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις, ὡς ταύτην διεπίστωσεν ὁ Πλήθων, μεγάλως ἐπέρρωσαν τὴν πρὸς τὴν περὶ εἰμαρμένης δοξασίαν ῥοπὴν τοῦ νοῦς αὐτοῦ καὶ ὅτι διὰ τοῦ δόγματος τούτου ἐπεδίωξε τὴν ἀναζωπύρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ ἐν γένει αἰσθήματος καὶ συγκεκριμένως τῆς εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν ἐλπίδος. Πίστις εἰλικρινῆς τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα ἀπλοῦ ἀποκυήματος τῆς ἰδίας αὐτοῦ φαντασίας εἶναι δυσπαράδεκτος, οὐχ ἦττον ὅμως ἐπιδεκτικὰς μεγάλης ἀποτελεσματικότητος ἔκρινεν ὁ Πλήθων τὰς δυνατότη-

¹ Πβλ. Ἀγῆσ. Καράμπαση. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος. Νέα Σιών 8 (1909) 408-411 Ὁμοίως Ε. Στέφανου. Etudes récentes sur Pléthon. *Revue d'Orient* 81 (1932) 212-217.

² Ἑλλ. Πατρ. CLX, 979-980.

³ Αὐτόθι 979 B, 980 A.

⁴ Αὐτόθι 980 B.

τας, ὡς ὁπωσδήποτε ἀπέδωκε τῷ συστήματι αὐτοῦ, στηριχθεὶς, ὡς ἐλλόγως εἰκάζομεν, ἐπὶ τῆς μυστικιστικῆς αἰσιοδοξίας, ἣν γεννᾷ ἡ περὶ εἰμαρμένης δοξασιᾶ, καθ' ἣν ὁ Θεός, ὁ παντοδυνάμως κυβερνῶν ἡμᾶς, ἐπιθυμεῖ πάντοτε καὶ θέλει καὶ προνοεῖ τὸ βέλτιον καὶ συμβοηθὸς ἡμῖν παρίσταται ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄμυδρῶς ἴσως ἠδύνατο ν' ἀναπολήσῃ τότε τὸν θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν Σταυροφόρων καὶ ν' ἀκούσῃ τὸν ἐμψυχοῦντα αὐτοὺς ἀλαλαγμὸν «Θεοῦ θέλημα», εἶχεν ὅμως ἀνιμφοβόλως παραστῆ μάρτυς τῆς ὁρμῆς καὶ αὐτοθυσίας τῶν τουρκικῶν φαλαγγῶν καὶ τῆς πεποιθήσεως, μεθ' ἧς ἐχώρουν αὐταὶ πρὸς τὸ ἀτομικὸν καὶ ἔθνικὸν πεπρωμένον διότι οὕτως ἦτο «γραμμένον» ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁμοίαν πεποιθήσιν πρὸς τὰ θεῖα πεπρωμένα τῆς πατρίδος ὠνειρεύθη νὰ ἐμφυτεύσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀγωνιῶντος ἤδη διαλοῦς Βυζαντίου. Ἐν τούτοις τὸ μέτρον ἀπέβη ἀτελεσφόρητον, ὅχι διότι ἡ βέβηλος δῆθεν χεὶρ τοῦ πατριάρχου Σχολαρίου εἰς τὸ πῦρ παραδώσασα τὸ σύγγραμμα τῶν Νόμων ἀνέκοιπεν πᾶσαν τοῦ φιλοσόφου ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ κοινοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰς χαινούσας, πράγματι, πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς πληγὰς τῆς χώρας ἠθέλησεν ὁ Πλήθων ἀπλῶς νὰ ἐπιδέσῃ μὲ ἀττικισμοὺς καὶ μὲ ἀέρα. Διεῖδε τὸ κακόν, ἀλλ' ἠπατήθη ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ φαρμάκου.